
Milena Mileva Blažič, Kasilda Bedenk

Slovenščina v (mladinski) književnosti: vloga in pomen čarobnih besed v pravljicah

objavljeno v:

Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo.*

Obdobja 39. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-39/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2020.

SLOVENŠČINA V (MLADINSKI) KNJIŽEVNOSTI: VLOGA IN POMEN ČAROBNIH BESED V PRAVLJICAH

Milena Mileva Blažič

Pedagoška fakulteta, Ljubljana
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Kasilda Bedenk

Institut für Slawistik, Gradec
kasilda.bedenk@uni-graz.at

DOI:10.4312/Obdobja.39.289-299

Članek obravnava jezik in funkcijo čarobnih besed v mladinski književnosti, predvsem v pravljicah. V prvem delu so predstavljene literarne teorije, ki obravnavajo funkcijo in pomen čarobnih besed (Uther, Lüthi in Nikolajeva), v drugem pa so navedeni primeri rabe čarobnih besed v izbranih delih slovenskih mladinskih avtorjev. V slovenskih pravljicah in prevodih se pojavljajo besede in besedne zveze, ki označujejo čarobne predmete, npr. lonček (*Lonček, kuhaj!*), miza (*Mizica, pogrni se!*) in škarje (*škarjice hrustalke*). Čarobne besede so lahko medmeti (*čira čara, hokus pokus, križ kraž* itn.), imena pravljicnih likov (npr. *Špicparkelj*), pa tudi daljši besedilni deli (monologi ali pogovori). Med najbolj izvirne slovenske čarobne besede uvrščamo pogovor med materjo in hčerjo v rezijanski pravljici *Ta mala dujačesa* (2004). Čarobne besede se pojavljajo tudi v sodobni mladinski književnosti, npr. v delu Jane Bauer *Čarobna beseda* (2004).

čarobne besede, pravljice, prevodi, Hans-Jörg Uther, Maria Nikolajeva, Max Lüthi, Rezija

The article discusses the language and function of magic words in youth literature, especially in fairy tales. The first part presents literary theories dealing with the function and meaning of magic words (H.-J. Uther, M. Lüthi and M. Nikolajeva). In the second part, examples of the use of magic words in the works of Slovene youth authors are presented. There are also words and expressions in Slovene fairy tales and translations that have the function of a magical object: e.g. jug, cook, coffee table, scissors. Among the most original Slovenian magic words are those from the fairy tale from Resia *Ta mala dujačesa* (The Little Duchess, 2004), which is an example of bilingualism with magic words in the form of neologisms. They also appear as interjection (*abracadabra, hocus-pocus, crisscross...*), as names of fairy tale characters (e.g. *Rumpelstiltskin*) and as text parts (monologues or dialogues). Magic words also appear in contemporary youth literature, e.g. Jana Bauer *Čarobna beseda* (The Magic Word, 2004).

magic words, fairy tales, translations, Hans-Jörg Uther, Maria Nikolajeva, Max Lüthi, Resia

1 Uvod

Čarobne besede, besedne zveze ali zagovori (zaklinjanje), ki s svojimi lastnostmi vplivajo, da se želeno zgodi, imajo tisočletno tradicijo v pravljicah – od zbirke arabskih pravljic *Tisoč in ena noč* iz 9. stoletja prek Perraultevih pravljic iz leta 1697 do Grimmovih (1812) in Andersenovih (1845) pravljic iz 19. stoletja. V 20. stoletju so čarobne besede postale predmet znanstvenega raziskovanja (z njimi so se mr. ukvarjali Aarne, Thomson in Uther; prim. Uther 2004) in klasificiranja. V angloameriškem prostoru so znani številni priročniki t. i. čarobnih besed in števil. Iz književnosti so se čarobne besede in besedne zveze razširile tudi v druge medije (pojavi se npr. v filmu *Mary Poppins* (1964): *supercalafajalistickepeeladokus* ali *supercalifragilisticexpialidocious*; prim. Merriam-Webster) in popkulturo (knjige za samopomoč). Nove čarobne besede nastajajo tudi v sodobni slovenski mladinski književnosti, kjer avtorji uporabljajo besede iz sodobnega življenja, ki jim dajo nov pomen (v pesmi Kajetana Koviča Pobeg (1984 v: Kovič 2012: 21) in delu Jane Bauer *Čarobna beseda* (2004)).

2 Čarobne besede v teoriji

2.1 Motivi, povezani s čarobnimi formulami v klasifikaciji Stitha Thompsona (1997)

V mednarodnem indeksu motivov v ljudskem slovstvu Thompson navaja motive, povezane s čarobnimi formulami. Ti pomagajo pravljličnemu junaku v stiski, če ima ustrezne attribute (dobroto, poštenost in pogum). Thompson je motive razdelil po abecedi in v skupino D 520 uvrstil motive o preobrazbi s pomočjo (čarobnih) besed. V nadaljevanju navajamo primere iz slovenske mladinske književnosti in prevodov.

2.1.1 (Od)čaranje s ponavljanjem čarobnih besed, npr. *Lonček, kuhaj!* in *Lonček, stoj!*

V ljudskih pravljicah so čarobne besede pogosto povezane z osnovnimi človekovimi potrebami po hrani in pijači, zdravju in bogastvu. Znane so čarobne besede, ki pričarajo hrano, cekine in gorjačo (*Mizica, pogrni se!*, *Bruhaha!*, *Kol iz vreče!*) in se pojavljajo v več Grimmovih pravljicah: *Mizica, pogrni se* (KHM 36), *Bisaga, klobuček in rog* (KHM54) ter *Enooka, dvooka, trooka* (KHM 130), kot varianta (*Lonček, kuhaj!*) pa tudi pravljici *Sladka kaša* (KHM 103).

2.1.2 Čarobni napoj

V pravljici *Sapramiška* Svetlane Makarovič (2008) najdemo primer sodobnega čarobnega napoja, ki se lahko uporablja s čarobnimi besedami ali brez njih:

Vzel je bukov list. In je začel na njem mešati vse mogoče stvari. Smrekovo smolo, borovo smolo, omelin sok in ptičji lim, posušene jagode, kostanjevo moko in osji med. Dodal je še nekaj zdrobljenega merjaščevega zoba in praprotnega semena. In potem je s kljunom to zmes mešal in mešal, dokler se ni zgostila. Zdaj je pobral miškin odlomljeni zob in ga namazal s to zmešnjavo. Potem je miški odprl gobček in ji z isto zmešnjavo namazal škrbino. In ji odlomljeni zob pritisnil na škrbino. »Zdaj je treba čakati, da kukavica trikrat zakuka,« je rekel, »potem bo pa držalo.« (Makarovič 2008: 14)

2.1.3 Čarobne besede, ki povzročijo, da se osebe sprimejo (zlepijo)

Thompsonov motiv, ki ima izvor v antični literaturi (ATU 775 – želja kralja Midasa, da bi se vse, česar bi se dotaknil, spremenilo v zlato; vendar se v zlato spremenita tudi hrana in pijača), je postal samostojen pravljичni tip ATU 571 »zlepljeni«, pojavi se npr. v Grimmovi pravljici *Zlata goska* (KHM64).

V belokranjski pravljici *O deklici, ki se ni smejala* gre za čarobni smeh. Samostalni *smeh* je treba razumeti po logiki *pars pro toto*:

Ko se je deklica zasmejala, je fant razvezal vrečo in iz nje je sfrčala goska. Od vreče se je odlepila krčmarica, njena hči, pastir in huda soseda. Vsi so bili odčarani. (Brenk 2001)

V nekaterih pravljicah je omenjena kombinacija čarobnih besed in čarobnega predmeta, npr. v *Čudežni piščali* Kristine Brenk (1965):

Začel je poskakovati tudi starček v šipku: hop, hop, hop. Toda komaj to izreče, zapiska piščalka močnejše in še babica zapleše: hop, hop, hop! Pastirček je s piščalko odšel naprej, drugi pa so skakaje šli za njim: koze, dedek, babica, sin, snaha, vnuki, majhni in veliki.

2.1.4 Čarobne besede, ki povzročijo, da se razmakne voda

Ta kategorija čarobnih besed se intertekstualno navezuje na *Sveto pismo* (reka Jordan, kruh), uporabila jih je tudi Svetlana Makarovič (reka Giordano, mlečni kruh) v sodobni pravljici *Rdeče jabolko*:

Dekletce brez imena pride do široke reke in zakliče:

»Reka Giordana, pusti me preko!«

Reka Giordana ji odvrne:

»Kaj lepega mi daš v zameno, dekletce v rdeči kapi?«

Jabolko v dekličinih nedrih zašepče:

»Daj ji mlečnega kruha, pa te spusti čez!«

Deklica seže v culo in izvleče mlečni hlebec. Zaluča ga v reko Giordano, vodovje se razmakne in jo spusti na drugi breg. (Makarovič 2008: 8)

2.1.5 Čarobne besede, ki odprejo in zaprejo goro, da bi vanjo skrili zaklad

Motiv gore (biserne/srebrne/steklene/svete/visoke/votle/zlate ipd.) je pogost motiv v pravljicah, ki se intertekstualno navezujejo na indoevropske (gora Meru) in biblijske motive (gora Sinaj) (Šmitek 2008: 139):

»Gora zlata, gora zlata, daj, odpri nam svoja vrata!«

Na ta klic se je grič razklenil na dvoje, in možje so z vrečami izginili v odprtino. Ko so bili že vsi notri, je zopet nekdo izmed njih zaklical: »Gora zlata, gora zlata, daj, zapri nam svoja vrata!« (Koman 1923; podčrtali M. M. B., K. B.)

2.1.6 Čarobne besede, ki povzročijo, da se odpre (sveto) drevo

Gre za zanimiv indoevropski motiv svetega drevesa (Šmitek 2008: 139), ki ga najdemo tudi v izvirnem motivu *Desetnice* (arhetip otroka išče zavetje, ki mu ga ponudi »mati narava« ali drevo):

Gre k tretjemu drevesu, ki pravi Desetnici: »Le mirno počivaj, Desetnica, pod mojimi vejami. Ne boj se ničesar hudega.« (Brenk 1967: 58)

2.1.7 Čarobne besede za nevidnost

Številne pravljice s pomočjo motiva oblačila in/ali pokrivala uresničujejo željo po nevidnosti, npr. *Čepica nevidnica*, *Nevidni Tonček* ipd. Tudi v *Narodnem blagu koroških Slovencev* je najti ljudsko verovanje z naslovom Nevidnost:

Mnogo ljudi si želi, da bi postali včasih v življenju nevidni. Stari ljudje so to tudi znali napraviti, bodisi da so se napravili same nevidne, ali pa so napravili nevidne druge reči in živali. Uporabljali so za to praprot, kos črnega mačka, otroško roko, kamenček iz »grendeljevega« gnezda, listje od jablane ali hruške, stročnico, smrčič, konoplje, brinje itd. Največ so znali stari pastirji, ki so morali skrbeti za svojo čredo, da je ni raztrgal volk ali kakšna druga zverina; pogostokrat pa so si tudi med seboj nagajali in napravili čredo tudi za ljudi nevidno, »zadelali« so ovce. (Möderndorfer 1934)

2.1.8 Čarobni predmet ponovno postane čaroben z izrekanjem čarobnih besed

V vmesnem času od enega do naslednjega čaranja ima tak predmet funkcijo navadnega predmeta:

Lonček balonček, zdaj bom pa od lakote umrla, če mi ne bo kdo pomagal. (Brenk 1983)

2.1.9 Čarobna moč besed umirajočega človeka

Tragični zaključek ali preobrazbo deklice Sneguročke v cvetice, spomladanske zvončke, v pravljici Svetlane Makarovič lahko razumemo tudi kot »marginalno preživetje«. To je indoevropski slepi motiv, ko se eno življenje preobrazi v drugo obliko življenja (rastlino in/ali reko, vodo ipd. vire življenja).

2.1.10 Gora se odpre s čarobnimi besedami (*Sezam, odpri se!*)

To je najbolj znan motiv, ki ga Uther določa kot samostojen pravljичni tip ATU 954 (npr. v pravljici *Ali Baba in štirideset razbojnikov*).

3 Definicija pravljice po Maxu Lüthiju (1947, 2011)

V svoji literarni teoriji pravljic Lüthi predstavi pet značilnosti ljudske pravljice: enodimenzionalnost, ploskovitost, abstraktnost, izolacijo in univerzalnost, sublimacijo in vseključenost. Pravljico definira kot simbolično literarno obliko (Lüthi 2012: 111). Za pravljico je najpomembnejša funkcija čudežnega oz. čarobnega. Med čudeže uvršča tudi čarobne besede, ki imajo svojo funkcijo in učinek, če so formulirane, dobessedno ponovljene in ohranjajo enako obliko ali obrazec.

Kot primer najdemo v sodobni slovenski mladinski književnosti tudi običajne besede, ki lahko postanejo čarobne, npr. v pesmi Kajetana Koviča *Pobeg se pojavljata poosebljeni čarobni besedi Prosim in Hvala*. Ali pa medmet *križ kraž*, ki »pri čaranju« izraža željo, da se zaželeno zgodi in je sopomensko povezan z velelnim medmetom *čira čara*. Izrazit primer je otroška pesem *Križ kraž* Milana Jesiha (2012).

Za mnoge elemente pravljice je čudežni izvor dokazljiv. Junaki govorijo čudežne verze, posredujejo čudežne besede, pojavljajo se čudežne slike, oblačila, ogledala,

urijo se v čarobnih imenih, predmetih in zagovorih. »Vsaka čudežna beseda deluje že, ko je izgovorjena prvič« (Lüthi 2012: 78). Lüthi (2012: 90–91) pravi, da je pravljica vsevključujoča literarna oblika v pravem pomenu besede. Ni le sposobna asimilirati in sublimirati katerega koli elementa, v njej se v resnici zrealijo vsi bistveni elementi človekove biti.

4 Značilnosti sodobnih pravljič po Marii Nikolajevi

Nikolajeva (1988) definira pet značilnosti sodobnih pravljič: fantastični zakon, fantastični prostor – specialnost, fantastični čas – temporalnost, fantastični prehod in vpliv fantastičnega sveta. Za pričujoči članek je relevantna kategorija fantastični zakon, ki ima dva pogoja: prvi je omejitev, drugi pa doslednost; oba sta pogosto povezana z uporabo čarobnih predmetov in besed.

Prva značilnost čarobnega zakona je omejitev. Čarobne besede morajo biti jezikovno pravilno izgovorjene, pravljичni junak pa jih mora dosledno upoštevati. Izrazit primer je Kettejeva pravljica *Šivilja in škarjice*, kjer nastane pomenska razlika zaradi nepravilne ponovitve besede: namesto začetnega glasu *u*, grajska gospa uporabi začetni glas *z*. Posledica nedoslednosti je drugačen čarobni učinek, saj škarjice jopico *zrežejo*, namesto da bi jo *urezale*.

Druga značilnost čarobnega zakona je doslednost. Zanimiv primer doslednosti pri uporabi čarobnih besed najdemo v otroških pesmicah izštevankah, npr. v otroški izštevanki, ki vsebuje težko izgovorljivo besedo *cipsipilipsipilonika*. Beseda sestoji iz dvajsetih črk, ima številne aliteracije in asonance, namen besede pa je njeno pravilno branje:

Pod nekim mostom je pisalo:
cipsipilipsipilonika.
Kdor te besede ne zna prebrati,
mora zdaj mižati.
(Gašperin 1998: 30)

5 Čarobne besede in motivi v izbranih besedilih (pravljicah)

V tem poglavju so predstavljene čarobne besede v izbranih slovenskih avtorskih pravljičah (Dragotina Ketteja, Vladimirja Bartola, Jane Bauer in Svetlane Makarovič), v prevodih (Grimmovih pravljič), v ljudskih pravljičah in oglasnih besedilih.

5.1 Čarobne besede in motivi v (sodobnih) slovenskih avtorskih pravljičah

5.1.1 Dragotin Kette: *Šivilja in škarjice*

V eni od maloštevilnih pravljič Dragotina Ketteja z naslovom *Šivilja in škarjice*, ki je izšla v slikaniški knjižni obliki z dvakratnimi ilustracijami Jelke Reichman (1966, 1976), so čarobne besede zelo pomembne. Deklica Bogdanka v ukazu škarjicam hrustalkam pravilno uporablja čarobne besede, grajska gospa pa ne. Bogdanka pravi:

Kaj, ko bi imela take škarjice; da bi se jim samo reklo:
Škarjice, hrustalke,
po rumeni mizi bežite
jopico mi urežite!
pa bi me poslušale.

(Kette 1976: 2; podčrtali M. M. B., K. B.)

Grajska gospa pa:

Škarjice, hrustalke,
po rumeni mizi bežite,
jopico mi zrežite!

(Kette 1976; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.1.2 Svetlana Makarovič: *Pesmi muce potovke*

V celotnem opusu Svetlane Makarovič je možna intertekstualnost z ljudskim izročilom. V njeni najnovejši zbirki *Pesmi muce potovke* (2019) je pesem Urok, ki se že z naslovom navezuje na ljudsko verovanje, v pesmi so tudi pravljlični obrazci in številke, avtorica pa je dodala še retorično vprašanje v predzadnjem verzu:

Urok

Ena kapljica krvi
in dve šiški hrastovi,
tri pregriznjene krastače,
štiri prepletene kače,
pet zasukanih vprašajev,
šest zelenih papagajev,
sedem neprespanih sov,
osem podivjanih psov
pa devet copat brez para,
kdo namesto mene čara?
Ti, ki te nihče ne mara.

(Makarovič 2019: 211)

5.1.3 Vladimir Bartol: *Svet pravljic in čarovnije*

Manj znano je, da je Vladimir Bartol pisal tudi pravljice. V knjigi *Svet pravljic in čarovnije* je objavljena izjemno zanimiva pravljica o kraljestvu Jadra in kralju Kladanu, ki zasluži samostojno objavo. Bartol se kot otrok spominja t. i. čarobnega leta oz. nočnih potovanj v kraljestvo Jadra. Izumil je imena za junake: Mendžadžek, Šadonek, Kūrlkič, Kaanfek in Kaanfeda. Piše, da je izumil tudi »čarovniške izreke«:

Enako kakor zgodbo o Jadrih in Kladánu sem imel čez noč na razpolago nekaj za človeški razum povsem nesmiselnih, da, absurdnih »čarovniških izrekov«, ki sem jih izgovarjal na različne načine: tako, da so se otroci zabavali, ali tako, da so s krikom in vikom zbežali proti hiši in klicali: »Mama, Vladi me straši!« (Bartol 2003: 128)

Bartol je izumil nekaj individualnih »čarovniških izrekov«, ki so bralcem pomensko nerazumljivi, jih pa ni le izrekal, ampak tudi pel in imenoval »magična formula« in »najučinkovitejša formula, ki prekaša po absurdnosti vse ostale« (prav tam):

Še nisi bil ti besek, pa bil si ti en pesek. Še džaurnikat nisi znal, al džaurnike si poznal. (prav tam)

Bartol je literarno ubesedil Lüthijevo teorijo, da čarobne besede učinkujejo takoj: Zadostovalo je, da sem izrekel kjer koli in kadar koli pod najlepšim opoldanskim soncem samo prvo besedo: »Glej...!« z določenim poudarkom, pa so se otroci od strahu na vse strani razbežali. (prav tam; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.1.4 Jana Bauer: *Čarobna beseda*

Slovenska mladinska pisateljica Jana Bauer je leta 2004 izdala obsežno sodobno pravljico *Čarobna beseda*, ki ima 24 poglavij, 22. poglavje pa nosi naslov O čarobni besedi. Pravljičica temelji na strukturi in zgradbi fantastične pripovedi (Nikolajeva): odhod od doma, dogodivščine in (varna) vrnitev domov. Kratek povzetek vsebine: protagonist je deček, ki išče identiteto, očeta, rešuje tudi svet in za vse te naloge potrebuje čarobno besedo:

»Kateri dve mogočni besedi nam je izročil Duh Krmarjeve ljubezni?« je vprašal Maj.
»Prosim in hvala,« je zašepetal Agnir. (Bauer 2004: 197; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.2 Čarobne besede in motivi v prevodih

5.2.1 Jacob in Wilhelm Grimm: *Špicparkelj* (KHM 55, ATU 500)

Ena najbolj zanimivih pravljic bratov Grimm je *Špicparkelj* (nem. *Rumpelstilzchen*). V slovenščino je večkrat prevedena, tudi kot *Cvrzitreska* (1963) (Bešter 2013: 75) v prevodu slovenske pisateljice Rože Lucije Petelin, kar je verjetno vplivalo tudi na hrvaško poimenovanje *Cvilidreta* (1983).¹ V mednarodnem tipnem indeksu pravljic je uvrščena pod oznako ATU 500² (ime čarobnega pomočnika, angl. *the name of supernatural helper*):

[T]oda, ko sem prišel v tisto zakotje bogu za hrbtom, sem zagledal majhno hišico, pred njo je gorel ogenj in okoli ognja je plesal prav smešen možic. Poskakoval je po eni nogi in se drl:

»Danes kuham, jutri pečem,
pojutrišnjem po kraljevsko dete stečem.
To je dobro, to je dobro, da nihče ne ve,
da mi Špicparkelj je ime!« (Grimm 1993: 291)

Motiv ognja je indoevropski slepi motiv (Šmitek 2008: 136). O njem Šmitek (2008: 136) pravi: »Nekdanja svetost ognja je prepoznavna v spoštljivem odnosu do njega in slovesnem vzdušju okoli njega ob pomembnih letnih praznovanjih.«

1 Pripredba Nada Iveljić, 1987 (prim. <https://katalog.kgz.hr/pagesResults/bibliografskiZapis.aspx?¤tPage=1&searchById=1&sort=0&age=0&spid=1&spv0=Cvilidreta&mdid=0&vzid=0&xm=1&selectedId=101001894>, dostop 8. 8. 2020)

2 ATU je mednarodna oznaka oz. akronim na osnovi priimkov treh folkloristov: Anttija Aarneja (1910), Stitha Thompsona (1961), Hansa-Jörga Utherja, ki so objavili mednarodno klasificiran indeks pravljinih tipov (Uther 2011).

Falk (2008: 100) pa omenja podobnost s srednjeveškim drevesnim človekom.³ Tudi Špicparkeljč živi v gozdu, pleše oz. skače na eni nogi okoli ognja, kar spominja na obredne plese in zaklinjanja. V pravljici se je ohranil motiv imena, ki ima status čarobne besede in povrne otroka kraljici, ki se je pred tem pogodila s hudičem in mu obljubila otroka (Mefistov motiv), če ji slamo spremeni v zlato (alkimistični motiv).

5.2.2 Jacob in Wilhelm Grimm: *Sladka kaša* (KHM 103, ATU 565)

Sladka kaša ima v mednarodnem tipnem indeksu številko ATU 565 (čarobni mlin, angl. *magic mill*). Številne čarobne besede zrcalijo čas in izražajo univerzalno željo, da ljudje ne bi bili lačni in žejni, da bi bili zdravi in bogati. Tako tudi ukaz *Lonček, kuhaj!*:

Samo rekel si: »Lonček, kuhaj!« in že je lonček skuhal dobro sladko kašo, ko pa si rekel: »Lonček, stoj!« je prenehal kuhati. (Grimm 1993: 77; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.2.3 Jacob in Wilhelm Grimm: *Mizica, pogrni se!* (KHM 36, ATU 212)

Motiv mize izobilja ali gastronomske utopije je tudi v literarni zbirki pravljic *Pentamerone* Giambattista Basilea (1634), vendar gre za motiv (zlatega) osla iz Apulejevih *Metaformoz* (1. stoletje). Zanimivo je, da obstaja motiv zlatega osla, ki »proizvaja« zlato, tudi na slovenski panjski končnici.

5.2.4 Adrian Mitchell: *Nihče*

Nekatere besede, ki pomagajo junaku, da iz nesreče preide v srečo, so zelo pomembne, vendar so včasih težko prevedljive v tuje jezike. Kratka sodobna pravljica v slikaniški knjižni obliki Adriana Mitchella z naslovom *Nobody Rides the Unicorn* (1999) in z ilustracijami Stephena Lamberta je bila v mednarodni mladinski književnosti zelo dobro sprejeta. V prevodu iz angleščine pa beseda *nobody* izgubi pomen, saj je v slovenščini *nihče* moškega spola. V omenjeni slikanici je namreč osrednji literarni lik deklica – arhetip sirote. Ime deklice Nobody ima funkcijo čarobnih besed, ki deklici Zoji pomagajo, da s samorogom odjezdi iz kraljestva zlobnega kralja. Na kraljevo vprašanje, kdo jezdi samoroga, mu odgovorijo: »Nobody«, v resnici pa so deklico Zojo poimenovali Nobody. V tem motivu (čarobnega) imena je vsebovana intertekstualnost z motivom Odiseja, ki se reši Polifema tudi kot *nobody* ali *nihče*.

5.2.5 *Tisoč in ena noč*

Verjetno najbolj znane čarobne besede so iz zbirke arabskih pravljic *Tisoč in ena noč* (9. stoletje): *Sezam, odpri se!* Prvič so bile prevedene v francoščino leta 1702 in so zelo vplivale na razvoj evropskih pravljic. Diseminirale in prilagajale so se v različnih variantah, npr. kot *Gora Semsí, Gora Semsí, odpri se!, Gora Semsí, zapri se!* Motiv (votle) gore ali gorske votline je po Šmitku indoevropski mitološki motiv »gore Meru, gorske votline, okrilje gore, votle gore ipd.«, ki jo primerja tudi z goro Kralja Matjaža (Šmitek 2008: 133). Po indijskih mitoloških predstavah so se gore nekdanj med seboj

3 Drevesnega človeka lahko interpretiramo kot indoevropski slepi motiv oz. motiv svetega drevesa in motiv drevesnega kulta v Indiji (Šmitek 2008: 13).

poročale in imele otroke. Boginja Parvati, »hči gore«, je npr. potomka gore Himavah (Šmitek 2008: 132).

Vpliv čarobnih besed iz arabske zbirke pravljic *Tisoč in ena noč* se je spreminjal, razširjal in prilagajal kulturi ter se uveljavil tudi zunaj literature, npr. kot serija televizijskih oddaj *Sezamova ulica* Jima Hensona (1969, angl. *Sesame Street*).

5.2.6 Jacob in Wilhelm Grimm: *Motovilka*

Pravljica je primer podomačitve poimenovanja pravljичnega lika, ki se v različnih jezikih različno piše in tudi prevaja. Asociativno oddaljeni motiv motovilca oz. zelenjave, ki raste v prepovedanem vrtu, se povezuje z motivom sadeža ali jabolka v *Svetem pismu*, pa tudi z motivom Pandorine skrinjice in prepovedjo odpreti skrinjo, v kateri je motiv upanja, ki je nematerialni pojem.

Pri prevajanju (čarobnih) besed poznamo tudi neposrečene primere, npr. prevod italijanskega Pinokia kot Ostržka, ki v prevodu izgubi konotacijo z drevesom pinijo, iz katere izdelujejo violine stradivarke, in ki v slovenskem prevodu dobi slabšalni pomen odpadka (pri strganju).

5.2.7 Jacob in Wilhelm Grimm: *Sneguljčica*

Jacob in Wilhelm Grimm sta napisala osem različnih variant pravljice o Sneguljčici, vendar se rokopišna varianta iz leta 1810 (Bedenk, Blažič 2018: 90) precej razlikuje od t. i. zadnje variante iz leta 1857. Čarobne besede iz pravljice o Sneguljčici in motiv zrcala se pojavljajo že v antični literaturi, kjer čarobno funkcijo zrcala prevzame voda (mit o Narcisu in Eho). Besede, ki imajo v pravljicah čarobno moč, so težko prevedljive, pri Sneguljčici pa je prevod dobro uspel: »Zrcalce, zrcalce na steni ...!«

5.3 Čarobne besede in motivi v ljudskih pravljicah

5.3.1 *Zwuuuuuga čičis mēju in Žgarangangan*

Najbolj zanimive čarobne besede, ki imajo tudi funkcijo čarobnega rekvizita, vendar nimajo pomena in jih zato ni mogoče prevesti, so iz rezijanske pravljice *Ta mala dujačesa* (it. *La ragazzina selvaggia*). Mati male dujačese trikrat pokliče hčerko *Zwuuuuuga čičis mēju*, ta ji na tretji klic odgovori tudi s čarobno besedo: *Žgarangangan*. Po do zdaj najdenih virih je to eden od redkih primerov dvogovora s čarobnimi besedami v pravljicah.

6 Čarobne besede in motivi v oglasnih besedilih

Dandanes se čarobne besede in/ali uroki pojavljajo v reklamah. Znan je npr. televizijski oglas družbe za komuniciranje LUNA TBWA iz leta 1999 (za Zavarovalnico Triglav), ki je temeljila na čarobnih besedah, pregovorih in (ne)pravilnem razumevanju. Neki kmet si zaželi novih vil in izreče željo: »Če bi imel vsaj dobre vile!« Zaradi besedne igre se pojavita dve dobri vili, ki mu izpolnita tri želje. Zgodijo se domiselni in subverzivni zapleti ter razpleti, ki govorijo o zunajliterarnem življenju redefiniranih čarobnih besed in implicitnem upoštevanju njihovih značilnosti.

7 Zaključek

V članku je predstavljen izbor besed, besednih zvez v slovenski mladinski književnosti, v prevodih ter ljudskih in sodobnih pravljicah, ki imajo funkcijo čarobnih besed. V prvem delu so na kratko predstavljene teorije, ki definirajo čarobne besede in besedne zveze. V drugem delu so navedeni primeri rabe čarobnih besed v delih slovenskih mladinskih avtorjev, pravljicah in prevodih ter ljudskih pravljicah, ki imajo moč, da se zaželeno zgodi: npr. *Lonček, kuhaj!*, *Mizica, pogrni se!*, *škarjice hrustalke*. Najbolj izvirne slovenske čarobne besede v obliki pogovora so v rezijanski pravljici *Ta mala dujačesa* (2004), ki je lahko primer pravljичne večjezičnosti, slovenščine in »vilinskega« jezika. Članek se zaključi z omembo zunajliterarne uporabe čarobnih besed v oglasnih sporočilih.

Viri in literatura

- ANDERSEN, Hans Christian, 1998: *Pravljice*. Prva knjiga. Prevedla Silvana Orel Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ANDERSEN, Hans Christian, 2005: *Pravljice*. Druga knjiga. Prevedla Silvana Orel Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BARTOL, Vladimir, 2003: *Mladost pri Svetem Ivanu. Prva knjiga, Svet pravlјic in čarovnije*. Ljubljana: Sanje.
- BAUER, Jana, 2004: *Čarobna beseda*. Ljubljana: Vodnikova založba, Sodobnost International.
- BEDENK, Kasilda, BLAŽIČ, Milena, 2018: *Pravljice bratov Grimm: od prvotne rokopisne zbirke iz leta 1810 do recepcije na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- BEŠTER, Tomaž, 2013: Bibliografija prevodov pravljic bratov Grimm v slovenskem jeziku. *Knjižnica LVII/1*. 1785. dLib.
- BRENN, Kristina, 1965: *Pastirica Drobtinica: izbor ljudskih pravlјic*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BRENN, Kristina, 1967: *Babica pripoveduje: slovenske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BRENN, Kristina, 2001: *Lonček, kuhaj: najlepše slovanske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GRIMM, Jacob, GRIMM, Wilhelm, 1993: *Grimmove pravljice: Prva knjiga zbranih pravlјic*. Prevedla Polonca Kovač. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JESI, Milan, 2012: Križ kraž. *Sodobnost LXXXVI/5*. 518–525. dLib.
- KOMAN, Manica, 1923: *Narodne pravljice in legende*. Ljubljana: Učiteljske tiskarne. dLib.
- KOVIČ, Kajetan, 2012: *Kako se vrtijo ure*. Ljubljana: Mladinska knjiga. https://issuu.com/emka/docs/kajetan_kovic_jelka_reichman_kako_se_vrtijo_ure_20
- LÜTHI, Max, 2011: *Evropska pravljica: forma in narava*. Ljubljana: Založba Sophia.
- MAKAROVIČ, Svetlana, 2019: *Pesmi muce potovke*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Merriam-Webster: *The Real Origin of »Supercalifragilistic«*. www.merriam-webster.com/words-at-play/origin-supercalifragilisticexpialidocious (dostop 13. 10. 2020)
- MÖDERNDORFER, Vinko, 1934: *Narodno blago koroških Slovencev*. Maribor: Zgodovinsko društvo.
- NIKOLAJEVA, Maria, 1988: *The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- PALLETI, Silvana, BRUNETTA, Di Lenardo, NEGRO, Luigia, DAPIT, Roberto, 2004: *Ta mala dujačesa – La ragazzina selvaggi*. Circolo culturale resiano Rozajanski dum. Paluzza Udine: C. Cortolezzis.
- SAKSIDA, Igor, 2009: *Cipsipilipsipilonika: pesniško popotovanje od izštevanke do konsa*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠMITEK, Zmago, 2008: Paralele med indijsko in slovensko mitologijo. *Studia mythologica Slavica* 11. 127–145. dLib.

- THOMPSON, Stith, 1997: *Motifindex of folkliterature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jestbooks, and local legends*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press. <https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/MotifIndex.htm>
- UTHER, Hans-Jörg, (2004) 2011: *The types of international folktales: a classification and bibliography: based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- UTHER, Hans-Jörg, 2013: *Handbuch zu den »Kinder und Hausmärchen« der Brüder Grimm: Entstehung, Wirkung, Interpretation*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- UTHER, Hans-Jörg, 2015: *Deutscher Märchenkatalog: ein Typenverzeichnis*. Münster, New York: Waxmann.
- ŽUPANČIČ, Oton, 1900: *Sneguljčica. Zvonček I/2*. dLib.